

DOĞU ANADOLU PROJESİ KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI'NIN TRA2 BÖLGESİNİN KALKINMASINDAKİ ROLÜ

Öğr.Gör. Fatih Koç¹
Arş.Gör. Sami Özcan²

ÖZET

Kalkınma kavramı Dünya'da İkinci Dünya Savaşından sonra hız kazanmış bir olgudur. 2. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla ülkeler kalkınmaya büyük önem vermiştir. Kimi ülkeler kalkınma sorununu çözmede çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Kimi ülkelerde de ülke içinde kalkınma konusunda farklılıklar meydana gelmiştir. Ülke içinde bazı bölgeler kalkınmalarını sağlarken, bazı bölgeler ise, kalkınmada geri kalmışlardır. Türkiye'de bu konuda ki çalışmalara 1934 yılında gerçekleştirilen 1.Sanayi Planı ile başlamıştır. Ancak sanayi planları başarısız olmuş çalışmalardır. Bu süreçten sonra Türkiye'de 1961 yılında yürürlüğe giren 1. Kalkınma Planı ile kalkınma çalışmaları yeniden başlamıştır. Bugün 10. Kalkınma Planı yürürlükte. Ülke genelinde bütünsel bir kalkınma gerçekleştirilmek istenmektedir. Kalkınmanın tümevarım yöntemi ile başarıya ulaşacağına inanılmaktadır. Bu nedenle Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınmasının gerçekleştirilmesi için 08.06.2011 tarihinde 642 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Doğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DAP KİB) kurulmuştur. DAP KİB Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan 14 ilin kalkınması konusunda danışmanlık ve destekleme yapmak üzere kurulmuştur. Bu çalışmada DAP KİP'in TRA2 Bölgesindeki illerde (Kars, Ağrı, Iğdır, Ardahan) kalkınma konusunda tarım, hayvancılık ve turizm sektörleri ile bölge illeri üzerindeki etkileri ve bu etkilerin TRA2 bölgesi illeri arasında farklılık oluşturup oluşturmadığı üzerinde çalışılmıştır. TRA2 bölgesinde yer alan illerde tarım, hayvancılık ve turizm sektörleri ile ilgili öncelikler arasında farklılıklar olup olmadığı; Doğu Anadolu Projesinin TRA2 bölgesine sağlayacağı katkı düşüncesi ve Doğu Anadolu Projesinin TRA2 bölgesindeki sektörler üzerindeki etkisi düşüncesi açısından farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çalışma için TÜİK nüfus verilerine göre TRA2 bölgesi illerinin 2014 yılı toplam nüfusu 1.138.766 olarak yer aldığı, belirlenen anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlendiği ve hata payı da gerçek değer en fazla %5'i olacak şekilde hesaplandığı için en az 383,87 kişilik bir örnek hacmi hesaplanmıştır. Buna göre küme örnekleme yöntemi ile her ilden 400 kişi tesadüfi olarak seçilmiş ve anket yolu ile veriler toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Bölge, Doğu Anadolu Projesi

1 Öğretim Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, fatihkoc@ardahan.edu.tr

2 Araştırma Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, samiozcan@ardahan.edu.tr

Role Of East Anatolium Project Development Administration Presidential At TRA2 Region Development

ABSTRACT

Term of development is gathered speed phenomenon after the 2nd World War. Countries had given a lot of importance to development to eliminate disruptive effects of 2nd World War. Some countries remained incapable to solve the problem of development. In some of the other countries, differences were occurred about development. As some regions of the country provide development, the other regions could not and they were underdeveloped. In Turkey studies about development started with First Industrial Plan in 1934. However, these studies were ineffective. After this process, development studies have begun with the First Development Plan entering in force in Turkey in 1961. Today, 10th Development is in force. Achieving an integrated development all over the country is aimed now. It is believed that development will be achieved with inductive method. So that it has been established East Anatolian Project Development Administration Presidential with decree with power of law to achieve development of East Anatolian Region on 8 June 2011. DAP KİB(EAP DAP) was established for development of fourteen provinces of East Anatolian Region about supporting and consultancy. In this study,DAP KİB(EAP DAP) has studied at agriculture, animal breeding, tourism sector and effects on the provinces(Kars, Ağrı, Iğdır, Ardahan) in TRA2 Region. It was also investigated Whether these effects have any kind of differences among those provinces in TRA2 Region or not. I has been investigated whether there are differences between priorities about those sectors like agriculture, animal breeding and tourism in these provinces in TRA2 Region or not; whether there are differences between the idea of contribution that East Anatolian Project Supply for TRA2 Region and influence of East Anatolian Project on the sectors in TRA2 Region. According to TÜİK population datum, population of provinces in TRA2 Region is 1.138.766 in 2014, sample size is calculated 383,87 because level of significance is determined 0,05 and margin of error is calculated max %5 of real value. In accordance with this, four hundred people were chosen randomly with cluster sample method from every province and the data are collected via questionnaire.

Key Words:

Development, Regional Development, Region, The Eastern Anatolia Project

Giriş

Tüm ülkeler, tıpkı kar amacı güden işletmeler gibi ekonomik olarak büyümeyi ve kalkınmayı başlıca hedefleri arasında göstermektedir. Ekonominin en temel tanımında da yer aldığı gibi ekonomik kalkınmanın anahtarı ise ülkenin sahip olduğu sınırlı kaynakların en verimli şekilde kullanılmasıdır demek mümkündür.

Hemen hemen her ülkede ekonomik kalkınmada başı çeken iller veya yerleşimler belirli bir bölgede toplanmış ve dolayısıyla da bölgesel kalkınma farklılıkları ortaya çıkmıştır. Ülkemizde de özellikle Marmara bölgesinde kalkınmaya yarar sağlayan birçok sektör ve kuruluş yer almaktadır. Bu durum bölgeler arasında ekonomik dağılım, nüfus yoğunluğu, doğal kaynakların tahribatı gibi bir çok soruna temel oluşturmuştur. Türkiye için de bu durum değişmemektedir. Özellikle doğu bölgelerinde yeterli desteklerinde verilmemesi sonucu sanayinin ve ekonominin geliştiği marmara, ege ve akdeniz bölgeleri başta olmak üzere diğer bölgelere doğru göçler her geçen gün artmaktadır.

Bölgelerarası kalkınmışlık farklılığı, az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelere ekonomik ve elbette sosyal olarak yaklaştırılması politikasını da beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler “bölge” ve “kalkınma” kavramlarının birlikte ele alınmasını kaçınılmaz kılmış ve ülkelerin yeni politikalar geliştirmeye zorlamıştır (Arslan, 2005: 276). Bu gereklilikle birlikte ülkeler gelişmemiş olan bölgelerinin üstünlük sağlayacak yönlerini belirleyerek bu bölgelere gerekli yatırım ve teşvikler sunmuştur. Böylece bölgeler arası farklılıkların giderilmesi ve hatta tüm bölgelerin aynı ekonomik ve refah düzeyine ulaştırılması amaçlanmıştır.

Türkiye içinde durum aynıdır. Her ne kadar gelişmekte olan ülkeler henüz gelişmiş ülkeler kadar politika belirleyemese de Türkiye özellikle son yıllarda bölgelerin özelliklerine göre bölgesel kalkınma politikaları geliştirmeye başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı bölgesel kalkınma kapsamında hazırlanan doğu anadolu projesinin TRA2 bölgesine (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerinden oluşan bölge) katkılarının ve bu bölgenin en önemli ekonomik kaynaklarından tarım ve hayvancılık ile geliştirilmesi için imkanların olduğu turizm sektörleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu etkilerin ve katkıların TRA2 bölgesi illeri arasında farklılıklar sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir.

1) Kalkınma Kavramı

Kalkınma son elli yıldır dünya ülkelerinin en fazla uğraştığı sorunlardandır. Bu nedenle kalkınma sadece bu süre zarfında değil, tarihi akış boyunca da önemini korumuştur. Bütün devletlerin temel amacı olmuştur. Geçmişe bakıldığı zaman bütün devletlerin bir şekilde kalkınma için çaba harcadıkları görülmektedir. Her devlet kalkınmayı *sui generis* (Kendine özgü, nevi şahsına münhasır) şekilde sürdürmüştür. Geçmiş çok gerilere dayanmayan kalkınma kavramı, biraz kıskançlık biraz da kuşku kavramlarını bünyesinde bulundurarak

iktisadın bir alt disiplini olarak ortaya çıkmıştır (Şenses, 2010: 23).

Özellikle 1929 Büyük Dünya Buhranından sonra Amerika ve Batı Avrupa'da krizden kurtulmak için seri üretime geçilmiştir. Krizin etkisinden kurtulmak için diğer bölgeler ekonomik olarak müdahalelerde bulunulmuştur. Bu durum kalkınmadaki bakış açısını siyasi olarak değiştirmiştir. 1950'lerden sonra üçüncü dünya ülkeleri siyasi kısıkaçtan kurtulabilmek için büyümeyi ve kalkınmayı amaçlayan kalkınma programları geliştirmiştir (Storper ve Scott, 1992: 8). Bu bağlamda kalkınma devletler açısından büyük önem teşkil etmektedir. Kalkınma zamanla kendi başına bir bilim haline dönüşmüştür. Kalkınma, başlı başına sadece fertleri ilgilendiren bir olgu değildir. Aynı zamanda fertle birlikte toplumun da sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerin gelişmesi anlamına gelmektedir. Kalkınma açısından bu etkenlere psikolojik ve siyasi değişkenler de dâhil edilmektedir (İldırar, 2004: 5).

Kalkınma bugün sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir sorunudur (Ingham, 1995: 33) Kalkınma az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin refah seviyelerini yükseltme çabasıdır (Gasper, 1995: 209). Kalkınma, bir ülkedeki iktisadi ve sosyal değişimin geçirdiği evreleri de tanımlamaktadır. Yaşanan bu değişim bir düzen içerisinde gerçekleşir. Değişim süreci diğer ülkeler arasında da benzerlik göstermektedir (Thirlwell, 2003: 19). Yine kalkınma, bireysel gelirdeki mutlak ve sürekli artış ile üretim sürecindeki gerçekleşen yükseliş ve gelir ve refah seviyesinin yükseltilmesi durumunu da ifade eder (Lynn, 2003: 4). Bu özellikleri nedeniyle kalkınma, ekonomik büyümeden çok daha fazla olguyu içermektedir (Meier, 1995:7). Kalkınma kavramı yerel biçimde, bölgesel veya köken olarak yerel dışsal endüstriyel lokalizasyon ile bağlantılı, bir anlamda ticaret, rekabet, yenilikçilik ve verimlilik gibi kavramları bünyesinde barındıran bir yapıya sahiptir (Asheim vd., 2006: 5).

Özellikle kalkınmanın bugünkü amacı, bireylerin daha iyi bir yaşam sürebilmelerini sağlamaktır. İnsanlar arasında var olan işsizlik, ekonomik dengesizliklerin ve yoksulluğun azaltılması kalkınmanın ana hedefleridir (Seers, 1972: 1). Kalkınmanın asıl amacı toplumun kökten değişimini sağlamaktır (Sinemlioğlu, 2009: 249). Bunun yanı sıra kalkınmanın diğer amaçları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (www.uni-oldenburg.de):

- İnsanın hayatını sürdürebilmesi için ihtiyacı olan temel ihtiyaçlarının karşılanması,
- İnsanların sahip oldukları yaşam kalitesinin yükseltilmesi,
- Sahip olunan ekonomik ve sosyal gösterge değerlerinin artırılmasıdır.

2) Bölgesel Kalkınma Kavramı

Bölge kavramı literatürde çeşitli kavramlarda kullanılmaktadır. Bir mahalleden bir kıtaya kadar geniş bir coğrafyayı kapsamamaktadır. Ancak bölge bugün genellikle bir ülkenin bir parçası olarak birkaç ilden oluşan kara parçası olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 2008: 351). *“Bölgesel kalkınma kavramı, ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımçılık ve sürdürülebilirliği*

temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü” olarak tanımlanabilir (Ildırar, 2004: 16). Tabii bu tanım sürekli değişim gösteren küresel dünyada değişime açık olmalıdır. Yeni bölgesel kalkınma teorilerinin gereksinimi doğrultusunda değiştirilebilmelidir. Tanımlamalar yetersiz olmamalıdır (Cooke ve Piccaluga, 2006: 8).

3) Bölgesel Kalkınma Kavramının Ortaya Çıkışı

Bugün ister gelişmiş, ister gelişmekte olsun bütün devletlerin sahip oldukları bölgelerde ekonomik ve sosyal alanda birçok dengesizliklerin olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bölgesel kalkınma ile ilgili çalışmalar 1826 yılında Johann Von Thunen’in İzole Devlet (*The Isolated State*) adlı eseriyle ortaya konulmuştur. Çalışmaya Wilhelm Launhardt, Albert Shaffle, Alfred Weber ve Walter Christaller katkıda bulunmuşlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma çabasının hız kazanmasıyla bölgesel anlamda kalkınmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Ildırar, 2004: 8). Çünkü bölgesel kalkınma konusunda bazı bölgeler diğer bölgelerden daha şanslı konumda olabilmişlerdir. Doğal kaynak zenginliği, rastlantı eseri bulunan bir buluş veya coğrafi yerleşmelerin bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bazı bölgelerin daha hızlı gelişmesinde o bölgelerde yoğunlaşan sanayi tesislerinin ve doğal tekellerin varlığı göz ardı edilememektedir. Bunun yanı sıra bölgenin kendi içinde var olmayan bir takım olanaklara da sahip olması o bölgelerin kalkınmalarında rol oynamıştır (Dinler, 1978: 123). Bu yüzden geri kalmış bölgelerde kamusal yatırım oranları artırılmıştır. Globalleşmeye ayak uydurabilmek ve dünyaya entegre olabilmek adına bunun yapılması zorunlu olmuştur. Bu yüzden devletler birçok politikalar hazırlamış ve bölgesel kalkınma konusunda çözümler üretmişlerdir. Elbette kimi devletler kalkınmayı daha hızlı; kimi devletler ise daha yavaş bir şekilde gerçekleştirebilmişlerdir (Ildırar, 2004: 8). Bölgesel kalkınma konusunda öncelikle maddi imkânlarla sonra iyi bir yönetime daha sonra ise bilgiye dayalı bir üretim sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle denetim noktasında piyasa dışı denetim elemanları kullanılmalıdır(üniversiteler gibi) (Cooke ve Piccaluga, 2006: 8).

Bölgesel kalkınma konusu o ülkenin sahip olduğu iktisadi durumla alakalı bir durumdur. Eğer bir bölgede işsizlik oranı yüksek, gelir ve gider dengesi olumsuz ve ülke içinde bir bölgeden başka bir bölgeye göç yaşıyorsa o bölgede kalkınma sorununun varlığından söz edilebilir. Örneğin; işsizlik oranı gelişmiş ülke veya bölgelerde % 1-3 arasında değişirken, gelişmemiş veya az gelişmiş ülke ve bölgelerde bu oran %20'lere kadar çıkabilmektedir. Gelir düzeyi arasında ciddi farklılıklar oluşabilmektedir Zira gelişmiş bölgelerde kişi başına 20.000 ABD Doları düşerken, gelişmemiş bölgelerde bu oran 150-1000 ABD Doları arasındadır. Türkiye’de bugün itibarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Ege ve Marmara Bölgeleri arasında bu fark bariz gözükmemektedir (Gündüz, 2006: 16).

4) Doğu Anadolu Projesi

Doğu Anadolu Bölgesi, 14 ili kapsamakta olup, 146.330 km (yüzde 18,7) yüzölçümü ile ülkemizin en büyük coğrafi bölgesidir. DAP (Doğu Anadolu Projesi) Kalkınma Bakanlığı'na bağlı olarak DAP KİB tarafından Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan bu on dört ilin kalkınmalarında etkin rol oynamak üzere oluşturulmuştur.

DAP, Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınmasında aktif rol oynayacak bir görev ve pozisyon üstlenmiştir. Hazırlanđıđı bölgesel eylem planları ile başta bölgedeki kalkınma ajansları ile koordineli bir çalışma ile yürütülecektir. Ayrıca yapılacak kalkınma hamleleri diğer bölge planları ve projeler ile uyumlu olmasına özen gösterilmesi gereken bir yapıya da sahiptir.

5) Doğu Anadolu Projesi İle İlgili Temel İlkeler

Kurulduğu günden bu güne kadar bölgenin kalkınmasına katkıda bulunan DAP KİB'in bölgenin kalkınması konusunda proje ve faaliyetlerinde temel aldığı ilkeler şunlardır: Yenilikçilik, Katılımcılık, İşbirliğine Açıklık, Değişime Açıklık, Kültürel Değerlere Duyarlılık, Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik, İnsan Odaklılık, Sürdürülebilirlik, Hizmet Odaklılık ve Güvenilirlik (DAP İdaresi 2014 Yılı Faaliyet Raporu: 20).

03.06.2011 tarihli 642 sayılı KHK'ye göre verilen görevlerin Başkanlıklar tarafından yerine getirilmesi için yapılacak her türlü giderler aşığıdaki kaynaklardan karşılanır:

- Merkezi yönetim bütçesinden başkanlık payına düşen kısım,
- Alınacak her türlü bağış, yardım, kredi, hibe ve vasiyetler v. b.
- Başkanlık yatırımları sonucu elde edilecek gelirler ve diğer gelirler.

6) Doğu Anadolu Projesi İçin Öncelikli ve Temel Politikalar

2014-2018 DAP eylem planında DAP tarafından öncelikli olarak gerçekleştirilmek istenen bir takım politikalar bulunmaktadır. Bu politikaların gerçekleştirilmesi bölgenin kalkınması açısından son derece önemlidir. Bölgede özellikle tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörü önem arz etmektedir. Yüksek rakıma sahip illerde ise hayvancılık sektörü önemli bir durumdadır. Bu nedenle bu illerde(Erzurum, Kars, Ardahan, Bitlis, Hakkâri, Muş, Van) hayvancılık faaliyetlerini daha verimli hale getirecek politikalar izlenmelidir. Bunun için hayvancılık sektöründe girdi maliyetlerinin azaltılması ve üretilen ürünlerin iyi bir şekilde pazarlanması sağlanmalıdır. Bu şekilde elde edilecek sermaye ile bölgenin orta vadeli kalkınma hamlelerinin masraflarına katkıda bulunulmalıdır. Bölgenin batı kesiminde(Malatya, Elazığ ile Van ve Erzurum) ise daha çok sanayi sektörü potansiyeli harekete geçirilmelidir. Bu sayede bölgede ciddi bir sorun olan göçün önüne geçilebilir. Bölgenin dinamiğini harekete geçirecek diğer bir unsur ise, altyapı hizmetlerinin ülke standartlarına yükseltilmesidir. Bu nedenle bölgede lojistik birimlerinin oluşturulması gerekmektedir. Kara ve hava yollarının üstlendiği rolün etkinliği artırılmalıdır. Ayrıca deniz ulaşımının kullanılması

için limanlara demir yolu ile ulaşım sağlanmalıdır. Bununla birlikte bölgeden göçün önüne geçilebilmesi için kentlerin yaşam düzeylerinin artırılması gerekmektedir. DAP eylem planında önem verilen diğer bir konu ise, bölgedeki kurum ve kuruluşların etki alanlarının artırılmasıdır. Bu nedenle bölgedeki kamu kurum kuruluşları ile üniversiteler, belediyeler, STK'lar sürekli etkileşim içinde olmalıdır (www.dap.gov.tr).

7) Projenin Amacı İle Temel Kalkınma Hedefleri ve Stratejileri

DAP KİB tarafından hazırlanan 2014-2018 eylem planında projenin amaçları şu şekildedir; ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve istihdam artışı sağlanarak bölgede yaşayan vatandaşların refah, huzur ve mutluluğunun artırılmasıdır.

DAP'ın kalkınma hedefleri ve stratejileri ise uygulama kısmından sonra aşağıda sıralanmıştır: Projenin ekonomik, sosyal ve çevresel hedefleri bulunmaktadır.

8) Uygulama

Araştırmanın amacına yönelik olarak anket yolu ile birincil veriler toplanmıştır. Örneklem olarak TRA2 bölgesi illerinin herbiri için ayrı ayrı örnek hacimleri hesaplanmış ve küme örnekleme yöntemi ile her bir ilde örneğe girecek birimler basit tesadüfi yöntemle seçilmiştir. Yöntemin belirlenmesinin ardından Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hazırlanan 2014 nüfus verileri baz alınmış ve örnek hacmi belirleme formüllerinden anakütle hacminin bilindiği durumlarda kullanılan aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır:

$$n = \frac{0,25 \times N \times z_{1-\alpha/2}^2}{d^2 \times (N-1) + 0,25 \times z_{1-\alpha/2}^2}$$

n: Örnek Hacmi

N: Anakütle Hacmi

$z_{1-\alpha/2}^2$: Z tablosunda 1- $\alpha/2$ olasılığını veren z değerinin karesi

d: Yüzde olarak hata payı

Yukarıda verilen formül kullanılarak dört il için ayrı ayrı örnek hacimleri hesaplanmış ve yaklaşık olarak 383 birim hesaplanmıştır. Bu sayı en az olması gereken birim sayısı olduğundan her il için 400'er birim basit tesadüfi yöntemle seçilmiştir.

Araştırmanın uygulama kısmında Doğu Anadolu Projesi (DAP)'nin TRA2 bölgesinde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illeri) tarım, hayvancılık ve turizm sektörleri göz önünde bulundurulduğunda öncelikli yatırım yapılmasının daha önemli olacağı sektörlerin belirlenmesi ve TRA2 bölgesini oluşturan illere sağlayacağı katkı ile sektörlerle yapacağı etki gücü düşüncelerinin kuvvetleri açısından farklılık olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Oluşturulan ölçek toplam 35 sorudan oluşmaktadır. Bu sorulardan ilk 19 soru ölçeği oluşturan ve katılım durumunu ifade eden 5'li Likert ölçeği ile oluşturulmuştur. İlk 19 sorunun ilk 5 tanesi DAP'ın Sektörlere Etkisi faktörünü, devam eden 5 soru DAP işbirliğinin etkileri faktörünü, devam eden 4 soru DAP'ın çalışma şekli faktörünü ve kalan 5 soru da DAP'ın bölgeye katkıları faktörünü oluşturmaktadır. Ölçekte yer alan 6 soru illerin potansiyelinin ortaya konması, kalkınma stratejilerinin belirlenmesi, bölge tanıtımlarının yapılması, yabancı yatırımların bölgeye çekilmesi, bölge içi dengesizliklerin ortadan kaldırılması ve sektörler arasında işbirliklerinin yapılması kavramlarının önem derecelerini belirlemeye yöneliktir. Sonraki 3 soru belirlenen sektörlerin (tarım, hayvancılık, turizm) öncelikli yatırım durumlarını ve son 7 soruda katılımcıların demografik özelliklerinin ortaya koyan sorulardır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda aşağıda verilen 3 hipotez kurulmuştur.

H₁: TRA2 bölgesi illeri arasında tarım, hayvancılık ve turizm sektörleri için yatırım önceliği açısından anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Doğu Anadolu Projesi'nin illere katkısı açısından TRA2 bölgesi illeri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Doğu Anadolu Projesi'nin illere katkısı açısından TRA2 bölgesi illeri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Hipotezlerin test edilmesinden önce güvenilirlik analizi yapılmış ve güvenilirlik düzeyi ,834 olarak bulunmuştur. Ölçeğin %83,4 güvenilir olması güvenilirliğin mükemmel derecede olduğunu göstermektedir.

İllerin potansiyelinin ortaya konması %86,7, kalkınma stratejilerinin belirlenmesi %88, bölge tanıtımlarının yapılması %87,2, yabancı yatırımların bölgeye çekilmesi %73,9, bölge içi dengesizliklerin ortadan kaldırılması %87,2 ve sektörler arasında işbirliklerinin yapılması ise %85 oranında önemli olarak düşünülmektedir.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Tablo incelendiğinde katılımcıların %29,3'ü 18-25 yaş aralığında, %26,2'si 26-33 yaş aralığında, %14,8'i 34-41 yaş aralığında, %15,9'u 42-49 yaş aralığında, %11,6'sı 50-57 yaş aralığında ve %2,3'ü 58 yaş ve üzeri yaş aralığında yer almaktadır. Öğrenim durumları incelendiğinde katılımcıların %27,4'ü ile en fazla lise eğitime sahip olduğu geri kalan %19,1'inin ilkokul, %25,8'inin ortaokul, %13,9'unun yüksekokul ve %13,4'ünün de lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu katılımcıların büyük bir kısmının yani %31,4'ünün sigortalı olduğunu, bu katılımcıları %23,7 ile herhangi bir sosyal güvencesi olmayanların takip ettiğini ayrıca %15,9'unun Bağ-Kur, %19,9'unun yeşil kart sahibi olduğunu ve kalan %9,1'inin ise emekli sandığına bağlı olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Son olarak gelir dağılımları incelendiğinde %32 gibi büyük bir çoğunluğunun 751 TL ile 1250 TL arasında, %27,3'ünün 750 TL ve altında, %20,5'inin 1251 TL ile 1750 TL arasında, %12,9'unun 2251 TL ve üzerinde son olarakta %7,3'ünün 1751 TL ile 2250 TL arasında gelire sahip oldukları ifade edilebilir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

Özellik	Aralık	Kişi Sayısı	Yüzdelerik Dağılımı (%)
Yaş	18-25 yaş arası	468	29,3
	26-33 yaş arası	419	26,2
	34-41 yaş arası	237	14,8
	42-49 yaş arası	254	15,9
	50-57 yaş arası	185	11,6
	58 yaş ve üzeri	37	2,3
	TOPLAM	1600	100
Öğrenim Durumu	İlkokul	313	19,6
	Ortaokul	412	25,8
	Lise	438	27,4
	Yüksekokul	222	13,9
	Lisans	215	13,4
	TOPLAM	1600	100
Sahip Olunan Sosyal Güvence	Herhangi bir sosyal güvencem yok	379	23,7
	Bağ-Kur	255	15,9
	Sigorta	502	31,4
	Emekli Sandığı	145	9,1
	Yeşil Kart	319	19,9
	TOPLAM	1600	100
Gelir Durumu	750 TL ve altı	437	27,3
	751 TL-1250 TL arası	512	32,0
	1251 TL-1750 TL arası	328	20,5
	1751 TL-2250 TL arası	117	7,3
	2251 TL ve üzeri	206	12,9
	TOPLAM	1600	100

Bu kısımdan sonra, kurulan hipotezler test edilmiştir. İlk olarak TRA2 bölgesi illeri arasında tarım, hayvancılık ve turizm sektörleri için yatırım önceliği açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Toplamda 3 farklı sektör olduğundan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Analiz için ilk olarak sektörlerin öncelik değerleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı ardından fark olduğu sonucu ortaya çıkması sebebiyle dağılımların varyanslarının eşit olup olmadığı test edilmiş son olarakta farklılık yaratan iller incelenmiştir. Buna göre analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: H₁ için Anova Testi Tablosu

Sektörler	Sektörler Arası Farklılık Testi için %95 İç Tutarlılık Değeri	Varyans Eşitliği Testi için %95 İç Tutarlılık Değeri
Tarım	,000	,000
Hayvancılık	,000	,000
Turizm	,000	,000

Sektörler arası farklılık testi sonucunda tutarlılık değerlerinin ,05 değerinden küçük olması bu sektörler arasında öncelik dereceleri açısından anlamlı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Testin anlamlı olması sonucunda sektörler verilen öncelik değerlerinin varyanslarının eşit olup olmadığı incelenmiş ve %95 güven düzeyinde iç tutarlılık değerleri ,05'den küçük çıkmıştır. Bu da varyansların eşit olmadığını göstermektedir. Varyanslar eşit olmadığından Tamhane T2 testi ile sektörlerin farklılıkları aşağıdaki tabloda yer aldığı gibi bulunmuştur.

Tablo 3: H₁ için Farklılık Tablosu

Sektör	(I) Anket_ili	(J) Anket_ili	Ortalama Farkı (I-J)	%95 İç Tutarlılık Değeri
Tarım	AĞRI	ARDAHAN	,00000	1,000
		IGDIR	,62500*	,000
		KARS	-,11250	,274
	ARDAHAN	AGRI	,00000	1,000
		IGDIR	,62500*	,000
		KARS	-,11250	,343
	İĞDIR	AGRI	-,62500*	,000
		ARDAHAN	-,62500*	,000
		KARS	-,73750*	,000
	KARS	AGRI	,11250	,274
		ARDAHAN	,11250	,343
		IGDIR	,73750*	,000
Hayvancılık	AGRI	ARDAHAN	,25500*	,000
		IGDIR	,44500*	,000
		KARS	,55500*	,000
	ARDAHAN	AGRI	-,25500*	,000
		IGDIR	,19000*	,001
		KARS	,30000*	,000
	IGDIR	AGRI	-,44500*	,000
		ARDAHAN	-,19000*	,001
		KARS	,11000	,272
	KARS	AGRI	-,55500*	,000
		ARDAHAN	-,30000*	,000
		IGDIR	-,11000	,272
Turizm	AGRI	ARDAHAN	,09500	,080
		IGDIR	-,01000	1,000
		KARS	-,03750	,797
	ARDAHAN	AGRI	-,09500	,080
		IGDIR	-,10500*	,029
		KARS	-,13250*	,002
	IGDIR	AGRI	,01000	1,000
		ARDAHAN	,10500*	,029
		KARS	-,02750	,928
KARS	AGRI	,03750	,797	
	ARDAHAN	,13250*	,002	
	IGDIR	,02750	,928	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde tarım sektörü için farklılığın Iğdır ilinden kaynaklandığı görülmektedir. Ortalamalar farkı sütunu incelendiğinde Iğdır ilinde tarım sektörüne verilmesi gereken önceliğin diğer illere göre daha az tercih edildiğini söylemek mümkündür. Hayvancılık sektörü incelendiğinde ise farklılığın daha karmaşık olduğu görülmektedir. Buna göre hayvancılık sektörüne en çok Ağrı ilinde, daha sonra Ardahan ilinde ardından Iğdır ilinde ve en az da Kars ilinde öncelik verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Son olarak turizm sektörünün öncelikleri incelendiğinde ise Ardahan ilinde diğer illere göre daha öncelik verilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

Daha önce kurulan ikinci hipotez için doğu anadolu projesinin sektörler üzerindeki etkisi açısından TRA2 bölgesi iller arasında farklılık olup olmadığının test edilmesinde doğu anadolu projesinin sektörler üzerindeki etkisi faktörünü oluşturan ilk 5 soruya verilen cevapların ortalaması alınmış ve kaydedilmiştir. Ardından ilk hipotezin testinde olduğu gibi 4 il olması sebebiyle tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Aynı adımlar izlenmiş ve aşağıdaki tablolar elde edilmiştir.

Tablo 4: H₂ İçin Anova Testi Tablosu

	İller Arası Farklılık Testi İçin %95 İç Tutarlılık Değeri	Varyans Eşitliği Testi İçin %95 İç Tutarlılık Değeri
DAP'ın Sektörler Üzerindeki Etkisi Faktörü	,000	,000

İller arası farklılık testi sonucunda tutarlılık değerlerinin ,05 değerinden küçük olması bu iller arasında doğu anadolu projesinin sektörler üzerindeki etkisi açısından anlamlı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Testin anlamlı olması sonucunda doğu anadolu projesinin sektörler üzerindeki etki değerlerinin varyanslarının eşit olup olmadığı incelenmiş ve %95 güven düzeyinde iç tutarlılık değerleri ,05'den küçük çıkmıştır. Bu da varyansların eşit olmadığını göstermektedir. Varyanslar eşit olmadığından Tamhane T2 testi ile illerin farklılıkları aşağıdaki tabloda yer aldığı gibi bulunmuştur.

Tablo 5: H₂ İçin Farklılık Tablosu

(I)Anket_ili	(J) Anket_ili	Ortalamalar Farkı (I-J)	%95 İç Tutarlılık Değeri
AGRI	ARDAHAN	,19208*	,002
	IGDIR	-,29775*	,000
	KARS	-,31363*	,000
ARDAHAN	AGRI	-,19208*	,002
	IGDIR	-,48983*	,000
	KARS	-,50571*	,000
IGDIR	AGRI	,29775*	,000
	ARDAHAN	,48983*	,000
	KARS	-,01588	,999
KARS	AGRI	,31363*	,000
	ARDAHAN	,50571*	,000
	IGDIR	,01588	,999

Yukarıdaki tabloya göre doğu anadolu projesinin sektörlere etkisi açısından iller arasındaki farklılığın en fazla Kars ilinden ardından sırasıyla Iğdır, Ağrı ve Ardahan illerinden kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre doğu anadolu projesinin sektörler üzerinde en çok Kars ilinde en az ise Ardahan ilinde etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Kurulan son hipotez olan doğu anadolu projesinin illere katkıları açısından TRA2 bölgesi illeri arasında farklılık olup olmadığının test edilmesinde doğu anadolu projesinin bölgeye katkısı faktörünü oluşturan 5 soruya verilen cevapların ortalaması alınmış ve kaydedilmiştir. Ardından önceki hipotezlerin testlerinde olduğu gibi 4 il olması sebebiyle tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Aynı adımlar izlenmiş ve aşağıdaki tablolar elde edilmiştir.

Tablo 6: H₃ için Anova Testi Tablosu

	İller Arası Farklılık Testi İçin %95 İç Tutarlılık Değeri	Varyans Eşitliği Testi İçin %95 İç Tutarlılık Değeri
DAP'ın Bölgeye Katkıları Faktörü	,000	,000

İller arası farklılık testi sonucunda tutarlılık değerlerinin ,05 değerinden küçük olması bu iller arasında doğu anadolu projesinin iller üzerindeki etkisi açısından anlamlı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Testin anlamlı olması sonucunda doğu anadolu projesinin iller üzerindeki etki değerlerinin varyanslarının eşit olup olmadığı incelenmiş ve %95 güven düzeyinde iç tutarlılık değerleri ,05'den küçük çıkmıştır. Bu da varyansların eşit olmadığını göstermektedir. Varyanslar eşit olmadığından Tamhane T2 testi ile illerin farklılıkları aşağıdaki tabloda yer aldığı gibi bulunmuştur.

Tablo 7: H₃ için Farklılık Tablosu

(I)Anket_ili	(J) Anket_ili	Ortalamalar Farkı (I-J)	%95 İç Tutarlılık Değeri
AGRI	ARDAHAN	,49512*	,000
	IGDIR	-,09977	,406
	KARS	,01532	1,000
ARDAHAN	AGRI	-,49512*	,000
	IGDIR	-,59488*	,000
	KARS	-,47980*	,000
IGDIR	AGRI	,09977	,406
	ARDAHAN	,59488*	,000
	KARS	,11509*	,028
KARS	AGRI	-,01532	1,000
	ARDAHAN	,47980*	,000
	IGDIR	-,11509*	,028

Yukarıdaki tabloya göre doğu anadolu projesinin illere katkıları açısından iller arasındaki farklılığın en fazla Iğdır ilinden ardından sırasıyla Ağrı, Kars ve Ardahan illerinden kaynaklandığı görülmektedir. Buna göre doğu anadolu projesinin iller üzerinde en çok Iğdır ilinde en az ise Ardahan ilinde etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

9) Sonuç ve Öneriler

Kalkınma kavramı bir ülkede belirli bölgelerde görülmesi nedeniyle büyük bir sorun olarak algılanmaktadır. Ülke içinde bölgeler arasında gerçekleşen kalkınma düzeyi farklılıklar göstermektedir. Dengesiz olarak gerçekleşen kalkınma hamlesi bölgeler arasında kalkınma açısından farklılıklara sebebiyet vermektedir. Bölgeler arasında meydana gelen bu dengesizlikler nedeniyle gelir dağılımında adaletsizlikler, şehirleşme ve sosyo-kültürel farklılıklar ile sanayi tesisleri kurulmasında aksaklıklar yaşanmaktadır. Özellikle dünyada yaşanan kalkınma sorununa yaklaşım nedeniyle de Türkiye’de bu soruna kamusal bir çözüm bakış açısı ile yaklaşmıştır. İşte bu noktadan sonra kalkınma sorununa artık bölgesel odaklı çözümler aranmıştır. Bölgesel olarak başlatılan kalkınma hamlesinin tüm yurdu saracağı görüşü hâkim olmuştur. Bu nedenle bölge düzeyinde kurumsallaşma yoluna gidilmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre Türkiye’nin en önemli gelir kaynakları olan tarım, hayvancılık ve turizm sektörleri incelenmiştir. Bu sektörlerin seçilmesindeki en önemli sebep hiç şüphesiz cumhuriyetin kurulduğu günden bugüne Türkiye’nin milli gelir açısından lokomotif sektörlerinden üç tanesi olma özelliğidir. Tarım ve hayvancılığın özellikle doğu anadolu bölgesi için başlıca geçim kaynağı olması ve özellikle kış ve kültür turizminin doğu anadolu bölgesi için geliştirilmesi gerektiği gerçeği ile yola çıkılan bu çalışmadatırım sektörünün İğdır ilinde daha fazla önceliğe sahip olduğu görülmüştür. Bunun en önemli nedeni doğu anadolu bölgesinde genel olarak tarıma elverişli alanların İğdır ilinde fazla olması ve iklim şartlarının birçok tarım ürününün yetişmesi için yeterince yumuşak olması gelmektedir. Hayvancılık sektöründe özellikle büyükbaş hayvancılığın en önemli merkezlerinden olan Ağrı ve Ardahan illeri için sektöre daha fazla önem verilmesinin gerektiği ortaya çıkmıştır. Özellikle kış aylarında yerli ve yabancı turistlerin Türkiye’de kış şartlarını en iyi yaşayabilecekleri bölgenin doğu anadolu bölgesi olabilmesi için turizm yatırımlarının artırılması gerektiği görülmüştür. Aynı zamanda kültür turizminde bu bölgede yaygınlaştırılmasının önemi oldukça fazladır.

Bölgesel olarak ele alınan kalkınma çözümlerinin bu sektörlerle olumlu etkisinin olacağı bir gerçektir. Ortaya çıkan sonuçlarda özellikle hayvancılık ve turizm sektörlerine yapılacak kalkınma yatırımlarının Kars başta olmak üzere tüm TRA2 bölgesi illerinin ve dolayısı ile Türkiye’nin büyük bir gelir kaynağı elde edeceği yer almaktadır. Bu sonuçlara paralel olarak TRA2 bölgesi illerine yapılacak kalkınma hamlelerinin bölgenin gelişmesi ve bölge halkının ekonomiyeye daha fazla katılması hususunda önemli bir rol oynayacağı ifade edilebilmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, son on iki yıl içerisinde özellikle eğitim, sağlık, spor, ulaşım gibi sektörlerde önemli bir ivme yakalayarak gelişme göstermesinden dolayı söz konusu çözüm odaklı politikaların devam ettirilmesi gerekmektedir. Doğu Anadolu Kalkınma Planı bu çözümlerden birisidir. Daha yeni bir kurum sayılabilecek DAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı (KİB)’nin kat etmesi gereken uzun bir yolu bulunmaktadır. Bu sebeple aşağıda DAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı için öneriler bulunmaktadır. Bunlar:

- DAP KİB öncelikle kurumsal yapısını tamamlamalıdır. Bu sayede bölgenin istihdam sorununa az da olsa katkıda bulunmuş olacaktır.
- DAP projesinin ulusal entegrasyon yönü, en önemli ve unutulmaması gereken bir yönüdür.
- Bölgenin kalkınmasında başat rolündeki sektörlerin zaman içindeki değişim parametreleri dikkate alınmalıdır. Gerekli analizler yapılmalıdır. Sonuca göre gerekli kaynaklar (iç ve dış kaynaklar) temin edilmelidir.
- Bölge illeri arasında kalkınma açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle kaynak dağıtımı da kalkınmışlık farklılıkları ile orantılı olmalıdır. Bu bakımdan danışmanlık hizmeti boyutunda DAP Kalkınma İdaresi Başkanlığına da büyük rol düşmektedir.
- Ekonomik, fiziksel ve toplumsal bir birliktelik sağlanmalıdır. Kalkınma bölge açısından sahiplenilmelidir.
- İklim şartları nedeniyle tarım kesiminde giderek ürün çeşidinin azalması, bir anlamda mono-kültürün egemen olmasına yol açmaktadır. Kamu kesimi mutlaka fiyatlar ve teşvikler yoluyla ürün çeşitliliğinin artmasına katkıda bulunmalıdır.
- Toprak verimliliğini artırmak ve devamlı kılmak için önlemler alınmalıdır. Toprağın verimliliğini artırma ve sulama konularında bölge çiftçilerine gerekli eğitimler verilmelidir.
- Projenin kapsadığı alanda DAP KİB ile üniversiteler ve STK'lar arasında sıkı bir işbirliği ağı oluşturulmalıdır.
- Doğu Anadolu Projesinin hem Türkiye'de, hem de dünyada yeterince tanıtımının yapılması gereklidir.
- Tarım ve hayvancılık sektörünün bir bütün halde işletilmesinin sağlanması gereklidir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli ekonomik sektörünü tarım oluşturmaktadır. Bu çerçevede, hayvancılık sektöründe girdi maliyetlerinin azaltılması ve üretilen ürünlerin pazarlanabilme özelliğinin artırılması gereklidir. Ayrıca sulamaya açılacak alan miktarının hızla artması için sulama şebekelerinin öncelikle yapılması gereklidir.
- Bölgenin kalkınması açısından, bölge insanının isteklerine cevap verilmelidir.
- Bilgi ve teknolojiye dayalı bir kalkınma modeli öncelikli olmalıdır. Bölgedeki her ilde program ve proje krediler ile desteklemeleri konusunda geniş katılımlı paneller, sempozyumlar v. b. düzenlenmelidir.
- Gerekirse bölge insanını içine düşüğü ruhsal çöküntüden kurtarmak için psikolojik desteklemeler yapılmalıdır. Bu sayede bölge insanının kendine olan güveni geliştirilmelidir.
- Bölgede tarım ve hayvancılık sektörüne katkıda bulunulacak desteklemelerin yanı sıra, bölgedeki kış turizminin geliştirilmesine de destek verilmelidir. Bölgedeki ulaşım ve konaklama imkânları geliştirilmelidir.
- Bölgenin kalkınması açısından uygulanan teşvik sistemleri yetersizdir. Bölgeye sermayeyi çekecek daha avantajlı fırsatlar sunulmalıdır.
- Bölgede en kısa zamanda yapılması düşünülen lojistik köy kurulumu tamamlanmalıdır.
- Bölgede tarım ve hayvancılık sektörleri öncelikli olmakla beraber, kamu sektörü tarafından sanayiye yönelik yatırım desteklemeleri de yapılmalıdır.

- Bölgede yatırım oranlarının artırılması için yap-işlet-devret veya işletme hakkı devri gibi projelere önem verilmelidir.
- Bölgede halkın bilinçlendirilmesi ve yapılacak yatırımlar ile desteklemeler de şeffaflık unsuruna dikkat edilmelidir.
- Türkiye genelinde hizmet veren kurum ve kuruluşların bölgede de faaliyet göstermeleri sağlanmalıdır.
- Bölgenin kalkınmasında uygulanacak plan, program ve projelerde gerekirse halkın gönüllülük esasıyla çalışması sağlanmalıdır.
- Bölgede sürdürülebilir kalkınmanın devam ettirilebilmesi için kamu yatırımlarının yanı sıra özel yatırımların miktarının artırılması ve pilot uygulamaların yapılması sağlanmalıdır.
- Ekonomik yatırımların yanı sıra sosyal ve beşeri yatırımların yapılmasına da özen gösterilmelidir. Bu durum kalkınmanın hızlanmasına yardımcı olacaktır.
- Bölgede faaliyet gösteren sektörlerde vasıflı ve yeterli personel istihdam edilmelidir.
- Bölgede bulunan taşra teşkilatının, yerel yönetimlerin, kalkınma ajanslarının, sivil toplum kuruluşlarının ve bölge kalkınma idaresi başkanlığının teknolojik altyapı ve üstyapı ihtiyaçları karşılanmalıdır.
- Bölgede organik tarım uygulamalarına gereken önem verilmelidir. Bölgenin kendine has ürünlerinin üretilmesi konusunda projeler geliştirilmelidir.

Bu çalışma ile sadece TRA2 bölgesi illeri ele alınmıştır. Bu şekilde diğer kalkınma bölgeleri için de aynı sektörler veya bölgelerin öne çıkan özelliklerine uygun farklı sektörler gözönünde bulundurularak yeni çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Arslan, K. (2005). “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7, 275 – 294.
- Asheim, Bjørn, Cooke, Philip, Martin,(2006) *Ron, Clusters and Regional Development*,Routledge, London and New York.
- Cooke, Philip; Piccaluga, Andrea.(2006) *Regional Development in the Knowledge Economy*,Routledge, London and New York.
- Çukurçayır, M. Akif; Eroğlu, H. Tuğba; Eşki Uğuz, Hülya.(2010) “*Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi, Yönetişim*”, (Ed: Çukurçayır, M. Akif; Eroğlu, H. Tuğba; Eşki Uğuz, Hülya), Konya Çizgi Kitabevi.
- DAP İdaresi 2014 Yılı Faaliyet Raporu, 20.
- Dinler, Zeynel.(1978), *Bölgesel İktisat*, Bursa, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını 32.
- Doğu Anadolu eylem Planı, http://www.dap.gov.tr/content/PDF/dap-eylem_plani-2014-2018.pdf, Erişim Tarihi:06.05.2015.
- Gasper:1995:209’dan aktaran: Tüylüoğlu, Şevket; Çeştepe Hamza(2008) (Ed: Taban, Sami; Kar Muhsin), *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Gündüz, Ali Yılmaz.(2006) *Bölgesel Kalkınma Politikası*, Bursa Ekin Yayınevi,
- İldırar, Mustafa.(2004), *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Adana, Nobel Yayınevi.
- Ingham, 1955:33’dan aktaran: Tüylüoğlu, Şevket; Çeştepe Hamza(2008) (Ed: Taban, Sami; Kar Muhsin), *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Bursa, Ekin Yayınevi,37.
- Keleş, Ruşen.(2008), *Kentleşme Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Lynn, S. R. ,*Economic Development Theory And Practice For A Divided World*, Pearson Education, Inc, New Jersey, 2003,4.
- M. P.(Todaro, 1994), *Economic Development*, Longman, New York, 4-7, Erişim Tarihi: 23.07.2013. (<http://www.c3l.uni-oldenburg.de/cde/OMDE625/Todaro/Todaro%20Chapter%20%20Appendix.pdf>)
- Meier, G. M.(1995),*Leading Issues In Economic Development*, Oxford University Press, New York.
- Seers, 1972:1’den aktaran: Tüylüoğlu, Şevket; Çeştepe Hamza(2008) (Ed: Sami Taban, Muhsin Kar), *Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular*, Bursa, Ekin Yayınevi, 37.
- Sinemlioğlu, M. Oğuz.(2009) “Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Süreci”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27).
- Storper, Michael; J.Scott,Allen.(1992) *Pathways Industrialization and Regional Development*,Routledge, London and New York.
- Şenses, Fikret.(2010), İstanbul, İletişim Kitabevi
- Thirlwall, A. P. (2003). *Growth And Development With Special Reference To Developing Economics*, Palgrave Macmillan, New York.

